

Кургани 2–3 біля с. Володимирівка Скадовського району Херсонської області

Сергій Пустовалов

*Доктор історичних наук, професор, голова
програми музейного менеджменту Київського
національного університету культури і
мистецтв. ORCID: 0000-0003-3026-6224, e-mail:
pustovalovsergej@yahoo.com.*

Наталія Данилко

*Молодший науковий співробітник відділу
енеоліту-бронзи Інституту археології
НАН України. ORCID: 0000-0002-4667-118X,
e-mail: natasha_danilko84@ukr.net.*

Стаття присвячена републікації матеріалів Червонопрапорної експедиції у Присивашші. Попередня публікація була здійснена 2018 року (Черних, Данилко 2018). Републікація викликана тим, що загальна концепція періодизації доби бронзи на Україні, яку використала Л. А. Черних, застарила і не враховує сучасні радіовуглецеві дати. Більше того, вона намагається піддавати сумніву радіокарбонні датування, тоді як Європа вже давно користується результатами цього методу. Більше того, найважливіше поховання у згаданій публікації подається без належного критичного аналізу, що призводить до викривлення реальної картини поховання. У статті Л. А. Черних та Н. М. Данилко матеріал розкопок належить Н. М. Данилко, тоді як інтерпретація Л. А. Черних. В зазначеній статті детально розглядається кераміка, інші джерелознавчі питання, проте жодного слова не говориться про соціальний стан похованих людей. Сказане вимагає знов повернутися до цих пам'яток. Розглядаються 25 поховань від обряду та матеріальної культури доби бронзи Присивашші.

Ключові слова: кургани, поховання, доба бронзи, ямна культура, катакомбна культура, зрубна культура, кіммерійська культура, розкопки, соціальна стратифікація.

Звітні матеріали розкопок завжди є основою для різноманітних аналітичних досліджень. Північне Причорномор'я, незважаючи на те, що ще з 60-х років ХХ століття почало широко досліджуватися археологами (Вязьмітіна та інш. 1960; Ковпаненко 1967; Ковпаненко та інш. 1967; Крылова Кубышев, Яковенко 1967; Черненко, Яковенко, Корпусова 1967; Щепинський, Черепанова 1969), але введення до наукового обороту нових матеріалів сильно відставало від польових досліджень. Переважно це були лише повідомлення в Археологічних відкриттях (наприклад, Кубышев 1980, 1981; Болтрик 1987).

На межі 70-х та 80-х років ХХ століття виходить друком кілька збірок матеріалів новобудовних експедицій (Шапошникова, Ребедаїло 1977; Шапошникова, Бочкарев, Шарафутдинова 1977; Шапошникова 1980; Шапошникова та інш. 1980; Шапошникова та інш. 1980; Шапошникова 1987; Нечитайло, Бунятян 1984). Пізніше частково були опубліковані матеріали Північно-Кримської експедиції (Бессонова, Черных, Куприй 1984). На цих землях працювало три головних археологічних експедицій Інституту археології України (Краснознаменська, Херсонська та Північно-Кримська). Проте за невеликим винятком (Михайлов 1982; Корпусова, Ляшко 1990) матеріали цих експедицій залишаються неопублікованими. Тому поповнення банку даних цього регіону є актуальним. Метою статті є введення до наукового обігу досліджених Червонопрапорною експедицією Інституту археології НАН України в минулому курганных пам'яток та надання ним відповідної характеристики. Завданнями статті є публікація матеріалів курганів та поховань, рисунків чи фотографій матеріалів, описів поховань та знахідок, доповнення відомостей про них.

У 1989 р. було продовжено розкопки курганної групи, розташованої на землях радгоспу «Пам'ять Ілліча; Скадовського р-ну Херсонської обл. біля с. Володимирівка 1 (Евдокимов, Данилко 1989) (рис. 1). Село розташоване

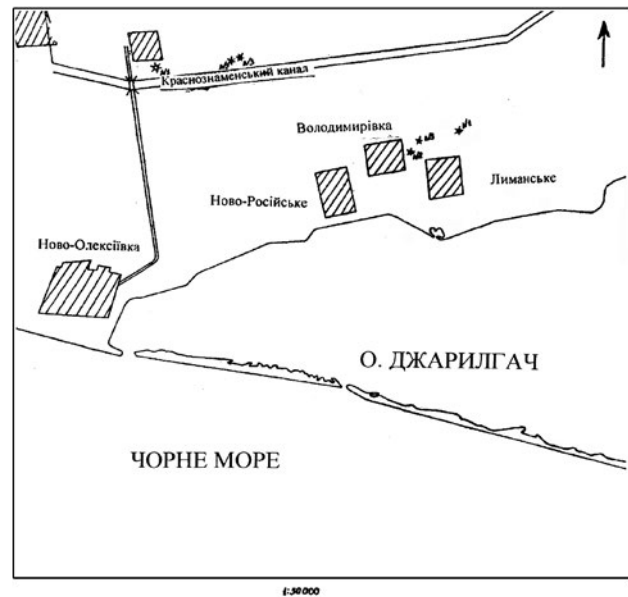


Рис. 1. Схема розташування курганів біля с. Володимирівка.

Fig. 1. Scheme of the location of the mounds near the village of Volodymyrivka.

неподалік від берегів Сиваша. 1 У 1988 році було досліджено курган 1.

Курган 2 (рис. 2, № 1, 2; 3, №1). Насип округлої у плані форми, розораний. Південна частина кургану значно пошкоджена карером. Діаметр насипу 45 м, висота 2,5 м. У кургані відкрито 13 поховань, з яких: 4 — пізньомних, 4 — ямно-катакомбних, 2 — інгульських, 1 — зрубне, 1 — кіммерійське, 1 — невизначене. У південній полі насипу на глибині 1,6 м знайдено ліпну посудину.(I).

1. Горщик з високим прямими вінцями, конічним тулубом з чітко виділеними плічками і плоским дном. Н — 16 см, Нб — 10 см, Дв — 13 см, Дб — 14 см, Дц — 6 см (рис. 3/2).

Поховання 1 невизначене ранньозалізна доба? (рис. 3, №3) відкрито у центрі кургану на глибині 1,1 м. Кістяк дорослої людини лежав витягнуто на спині головою на південний захід. Праворуч від черепа стояла посудина (I).

1. Ліпний горщик з кулястим тулубом на плоскому дні. Поверхня лощена. На шийці орнамент із двох оперізувальних ліній та

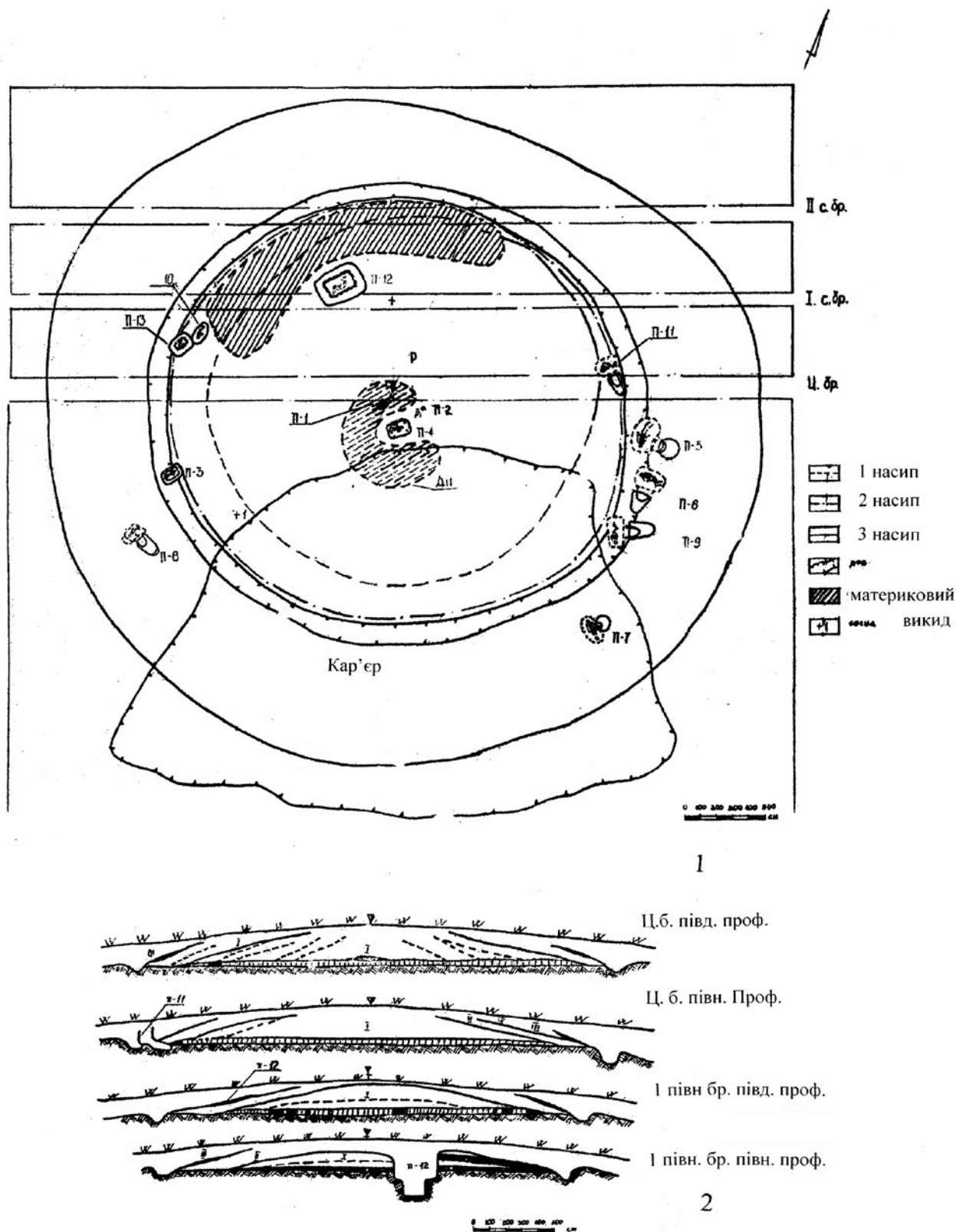


Рис. 2. Загальний план (1) та профілі бровок (2) кургану 2 біля с. Володимирівка.

Fig. 2. General plan (1) and profiles of the edges (2) of mound 2 near the village of Volodymyrivka.

подвійних волют. Нб — 7 см, Дб — 14,5 см, Дд — 14 см (рис. 3, № 4).

Поховання 2 (кіммерійське, рис. 3, №5) знаходилося в центральній частині кургану на глибині 0,88 м. Кістяк зберігся частково. Похований лежав витягнуто на спині головою на північ. На черепі знайдено бронзову пластинку (1). Праворуч від голови стояла ліпна посудина (2). Поруч із нею знаходилися кістки тварини — супроводжуюча їжа. Біля ліктя лівої руки лежало точило (3).

1. Фрагменти бронзової пластини (рис. 3, № 8).
2. Горщик тюльпановидної форми з невисоким злегка відігнутими вінцями та яйцеподібним тулубом на невеликому плоскому дні. Поверхня підлощена. Дно підкреслено невеликою закраїнкою. Н — 16,5 см, Нб — 8 см, Дв — 10,5 см, Дб — 14 см, Дд — 8 см (рис. 3, № 7).
3. Підпрямокутової форми сланцеве точило (зберіглася верхня частина) розмірами 8,5 x 2,3 x 1,2 см (рис. 3, №6).

Поховання 3 (пізньоямне, рис. 4, №1) виявлено в південно-західному секторі кургану. Прямокутна в плані могильна яма, 1,5 x 1,0 м, орієнтована по довжині з південного заходу на північний схід, на глибині 2,6 м звужувалась уступом шириною 0,15–0,25 м, на якому знаходилися залишки дерев'яних. плах перекриття та камка. Нижче уступу могила мала розміри 1,0 x 0,55 м. Розширювалася на дно по довгих стінках на 0,05 м. Дно ями знаходилося на глибині 3,6 м, на 1,0 м нижче уступу.

Кістяк дитини лежав скорчено на правому боці головою на північний схід. Права рука витягнута вздовж тулуба, ліва, зігнута під прямим кутом у лікті, лежала кистю на правій руці. Ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. Перед грудьми похованого стояв ліпний горщик (1), поруч був астрагал. Біля тазу знайдено овече

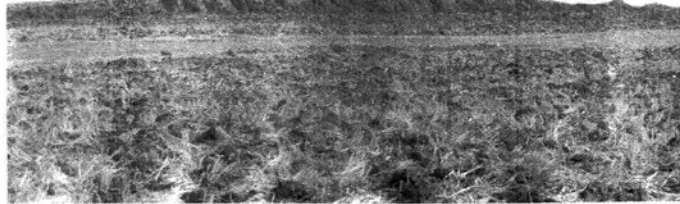
копитце, кістки ноги та щелепа вівці лежали в ногах небіжчика. Череп і ступні ніг похованого рясно посипані червоною вохрою.

1. Горщик з невисокими прямими вінцями, яйцеподібним тулубом на невеликому сплюсненому дні. На шийці— петлеподібна ручка. Н — 11 см, Нб — 6 см, Дв — 9,2 см, Дб — 11 см, Дд — 8 см (рис 4, №2).

Поховання 4 (пізньоямне, основне, рис. 4, №3) знаходилося в центрі кургану. Материковий викид з ями лежав напівдугою з проходом на північний схід навколо могили, лише на рівні давньої денної поверхні. Прямокутна у плані могильна яма, 1,6 x 1,0 м, була орієнтована за довжиною з південного заходу на північний схід. Вона розширювалася на дно по одній довгій стінці на 0,01 м. Дно знаходилося на глибині 0,9 м. У північно-східному і південно-західному кутах ями були вириті два округлі заглиблення шириною 0,20 м і глибиною 0,05 м. Похований лежав скорчено на правому боці головою на північний схід. Ліва рука була витягнута вздовж тулуба, права простягнута до колін. Ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. Череп пофарбований червоною вохрою. На дні ями знаходився коричневий тлін від підстилки. Речей немає.

Поховання 5 (інгульське, рис. 4, №4) було введено у східний сектор кургану. Округла в плані вхідна яма мала діаметр 1,6 м. Дно її опускалося до входу в камеру, виритому під західною стінкою, з трьома сходинками: перша — шириною 0,6 м на глибині 3,25 м; друга — шириною 0,5 м на глибині 3,55 м; третя — шириною 0,25 м на глибині 3,95 м. Вхід був овальної форми шириною 1,1 м і висотою 0,6 м. Овальна у плані камера розмірами 2,4 на 1,5 м була орієнтована за довжиною з півночі на південь. Висота склепіння камери — 1,0 м, дно на глибині 4,05 м на 0,2 м нижче останньої сходинки.

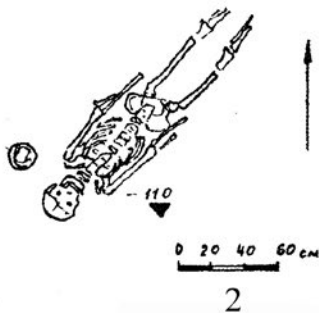
Похований лежав витягнуто на спині головою на південь. Біля кисті лівої руки знаходилися



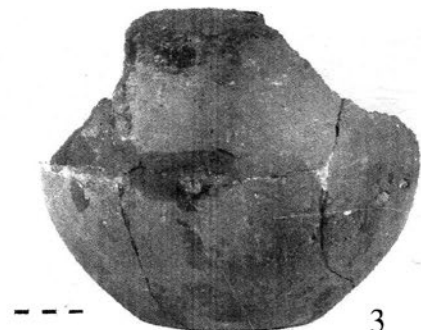
Курган 2



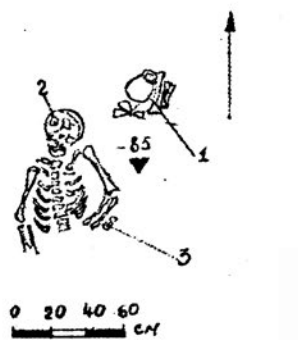
1



2

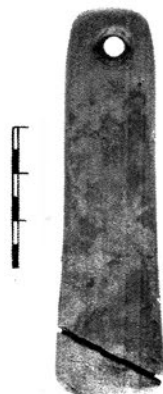


3



1 - горщик
2 - бронзова пластинка
3 - точило

4



7



6



5

Рис. 3. Матеріали поховань кургану 2 біля с. Володимирівка. 1 — загальний вигляд кургану 2; 2 — горщик з насипу; 3,4 — поховання 1; 5-8 — поховання 2.

Fig. 3. Burial materials of mound 2 near the village of Volodymyrivka. 1 — general view of mound 2; 2 — pot from the mound; 3,4 — burial 1; 5-8 — burial 2.

округлий розтирач (1), кістка тварини та просвердлений у середній частині альчик (рис. 4, №7, 8).

1. Вапняковий розтирач усічено-конічної форми. Н — 2,8 см, Дв — 3 см, Д — 4,5 см (рис. 4, №6).

Поховання 6 (східнокатакомбне, рис. 4, №5) виявлено у східному секторі кургану. Трапецієподібна у плані вхідна яма розмірами 1,5 на 0,8–1,2 м була орієнтована за довжиною з півдня на північ. Дно її було на глибині 3,5 м. Перед входом знаходилося овальне заглиблення — пандус, що похило переходив у дромос. Дромос у формі щілини. Довжина його — 0,4 м, ширина — 0,9 м, висота — 0,5 м. Дно дромосу на глибині 3,9 м. Трапецієподібна у плані камера розмірами 2,0 x 1,2–1,4 м була виведена на північ від центру кургану. Склепіння камери сплюснене, висота його 0,8 м. Дно камери було на глибині 4,1 м на 0,2 м нижче дна дромосу. Кістяк дорослої людини лежав скорчено на правому боці з розворотом на спину, головою на захід. Руки витягнуті вздовж тулуба, ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. На долівці камери зустрічалося вугілля. Речей немає.

Поховання 7 (інгульське, рис.5, №1). відкрито у південно-східному секторі кургану. Кругла в плані вхідна яма мала діаметр 1,1 м. Дно її знаходилося на глибині 2,6 м. Вхідний отвір — овальний у плані, 0,6 x 0,5 м, був виритий під південно-західною стінкою ями. Овальна в плані камера, 1,9x1,0 м, була орієнтована за довжиною з південного сходу на північний захід, виведена до центру кургану. Склепіння не зберіглося, дно камери знаходилося на глибині 2,9 м, на 0,3 м нижче долівки вхідної ями.

Похований лежав витягнутим на спині головою на північний захід. Зліва від черепа було виявлено овальну пляму червоної вохри. Речей немає.

Поховання 8 (східнокатакомбне, рис. 5, №2) виявлено в північно-західному секторі кургану.

Вхідна яма трапецієподібної у плані форми, 1,6 x 0,7–1,0 м, розширювалася на північний захід, до входу в камеру. Вона була виведена на захід від центру кургану. Яма була орієнтована за довжиною з південного сходу на північний захід. Дно вхідної ями знаходилося на глибині 3,2 м. Перед входом, викопаним під північно-східною стінкою ями, знаходилося овальне заглиблення, 0,8 x 0,6 м, дно якого похило переходило в короткий дромос. Довжина дромосу 0,2 м, ширина 0,6 м, дно на глибині 3,4 м. Трапецієподібна у плані камера, 1,5 x 0,8–1,0 м, була розташована перпендикулярно до вхідної ями. Склепіння плоске, висота його 0,75 м. Дно знаходилося на глибині 3,8 м, на 0,4 м нижче дна дромосу. Кістяк підлітка лежав скорчено на лівому боці головою на південно-південний захід, спиною до входу в камеру. Руки витягнуті, їхні кисті затиснуті між колінами. Ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. Перед входом і спиною похованого стояла ліпна посудина (І).

1. Широкогорлий горщик з невисокими прямими вінцями, високими плічками на яйцеподібному тулубі. Дно невелике сплюснене. Поверхня посудини покрита гребінцями типу фестонів. Н — II см, Нб — 7 см, Дв — 10 см, Дб — 14 см, Дд — 6,5 см (рис. 5, №5).

Поховання 9 (східнокатакомбне, рис.5, №3) відкрито у східному секторі кургану. Трапецієподібна в плані вхідна яма, 1,7 x 1,0–1,2 м, орієнтована за довжиною з північного сходу на південний захід, розширювалася на південний захід до входу в камеру. Дно ями на глибині 2,3 м. Перед входом у камеру, виритому в південно-західній стінці вхідної ями, знаходилося овальне заглиблення, 0,9 x 0,9 м, дно якого похило переходило в короткий дромос. Довжина дромосу 0,4 м, ширина 0,9 м, дно на глибині 2,75 м. Прямокутна в плані камера, 1,9 x 1,1 м, орієнтована за напрямком південний схід-північний захід була розташована перпендикулярно вхідній ямі. Склепіння зберігся на

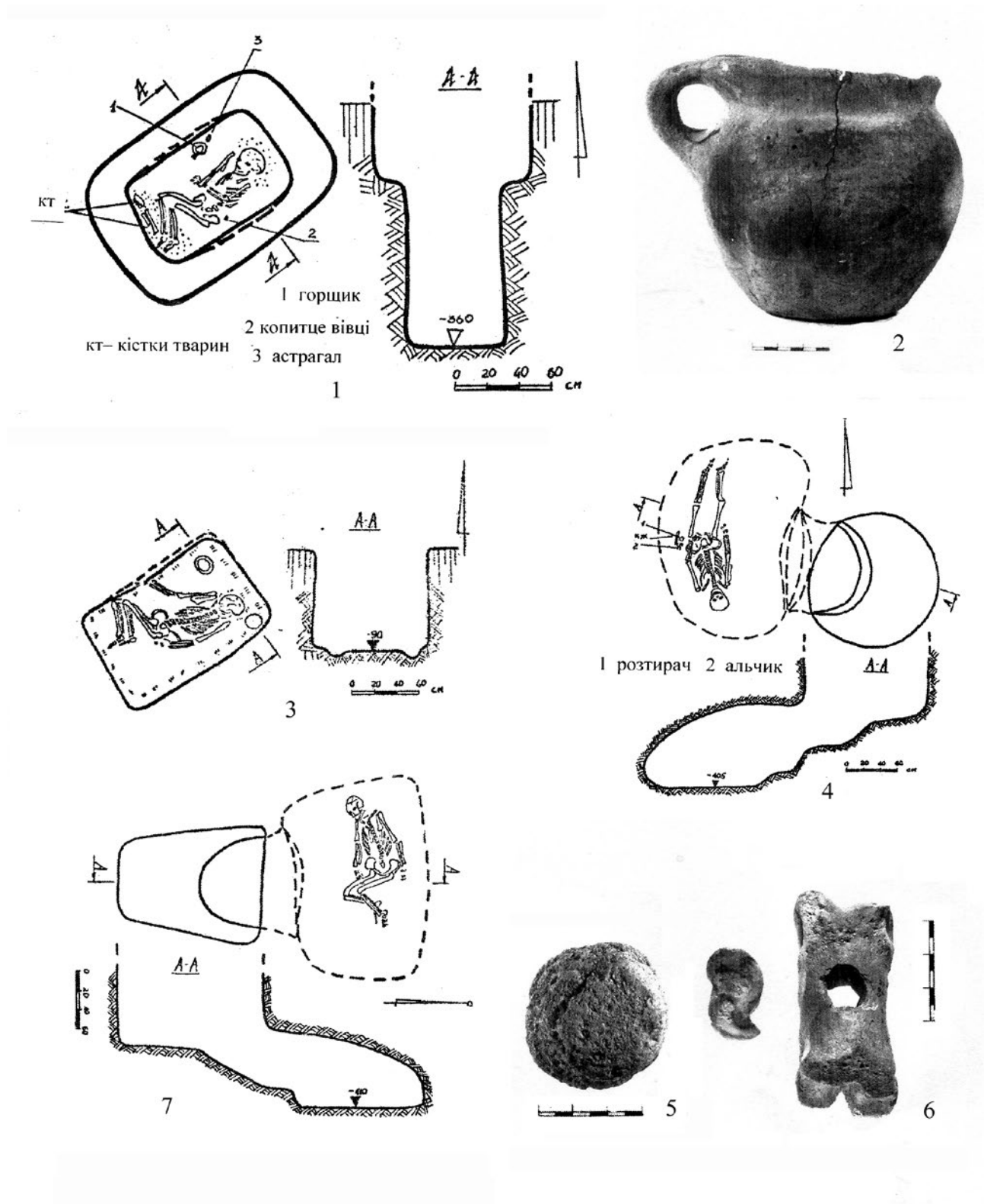


Рис. 4. Матеріали поховань кургану 2 біля с. Володимирівка. 1, 2 – поховання 3; 3 – поховання 4; 4 – 6, 7, 8 – поховання 5; 5 – поховання 6.

Fig. 4. Burial materials of mound 2 near the village of Volodymyrivka. 1, 2 – burial 3; 3 – burial 4; 4 – 6, 7, 8 – burial 5; 5 – burial 6.

висоту 0,5 м. Дно камери знаходилося на глибині 2,9 м, на 0,3 м нижче дна дромосу. Кістяк дорослої людини лежав скорчено на правому боці, з розворотом на спину, головою на південний схід. Права рука витягнута вздовж тулуба, ліва зігнута під прямим кутом та кистю лежала на тазі. Ноги зігнуті під тупим кутом до тулуба. Речей немає.

Поховання 10 (зрубне, рис. 5, №4). Знаходилося у західному секторі кургану. Овальна у плані могильна яма розмірами 1,7 x 1,0 м була орієнтована за довжиною з півночі на південь. Дно на глибині 2,5 м. Кістяк дорослої людини лежав скорчено на правому боці головою на південь. Зігнуті в ліктях руки лежали кистями перед обличчям. Ноги зігнуті під тупим кутом до тулуба. Речей немає.

Поховання 11 (східнокатакомбне, рис. 5, №7) виявлено у східному секторі кургану. Трапецієподібна у плані вхідна яма, 1,5 x 0,7–1,0 м, орієнтована за довжиною з південного сходу на північний захід. Камера виведена на північний захід від центру кургану. Дно ями знаходилося на глибині 2,3 м. Перед входом, виритим у північно-західній стінці ями, знаходилося підпрямокутне заглиблення, 0,8 x 0,7 м, дно якого похило переходило в короткий дромос. Довжина дромосу 0,25 м, ширина 0,8 м, дно на глибині 2,5 м. Прямокутна в плані камера, 1,6 x 1,0 м, орієнтована по довжині з північного сходу на південний захід, розташована перпендикулярно до вхідної ями. Склепіння її плоске. Його висота 0,6 м. Дно камери на глибині 2,8 м, на 0,3 м нижче дна дромосу. Скелет дорослої людини лежав скорчено на правому боці головою на південний захід, обличчям до входу. Права рука простягнута до колін, ліва зігнута під прямим кутом. Ноги зігнуті під тупим кутом до тулуба. Речей немає.

Поховання 12 (пізньоямне, рис. 5, №6) впущено в західну частину I насипу кургану. Материковий викид лежав напівдугою на північно-західному схилі первинного насипу. Прямокутна

у плані могильна яма, розмірами 3,0 x 2,4 м, орієнтована за довжиною з південного заходу на північний схід, на глибині 3,1 м звужувалась уступом шириною до 0,7 м, на якому простежено залишки перекриття у вигляді дерев'яних плах, покладених вздовж могили, і шар камки. Плахи частково обпалені. Нижче уступу яма мала розміри 1,8 x 1,0 м, розширювалась на дно на 0,1 м. Дно на глибині 4,1 м, на 1,0 м нижче уступу.

Похований лежав скорчено на правому боці головою на північний схід. Руки витягнуті вздовж тулуба, ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. Череп, верхня частина скелета та ступні ніг рясно посипані червоною вохрою. Зліва від черепа лежали фрагмент кераміки (1) та розтирач (2). Дно ями вкрите коричневим тліном.

1. Фрагмент стінки великого горщика. Поверхня ошлакована від дії великої температури (рис. 5, №9).
2. Гранітний розтирач дископодібної форми заввишки 4,5 см, діаметром 6,5 см (рис. 5, №8).

Поховання 13 (пізньоямне, рис. 6, №1) знаходилося в південно-західному секторі кургану. Прямокутна в плані могильна яма, 1,45 x 1,2 м, орієнтована по довжині з південного заходу на північний схід, на глибині 3,2 м звужувалась уступом шириною 0,4 м. Нижче уступу яма мала розміри 0,7 x 0,4 м. До дна вона розширювалась на 0,05 м. Дно на глибині 3,7 м, на 0,5 м нижче уступу. Кістяк дитини лежав скорчено на правому боці головою на північний схід. Руки простягнуті до колін, ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. За черепом стояла ліпна посудина (1). У ногах лежала кругла грудка червоної вохри. Весь кістяк і дно ями посипані червоною вохрою.

1. Широкогорлий горщик з високими прямими вінцями, слабо вираженими плічками

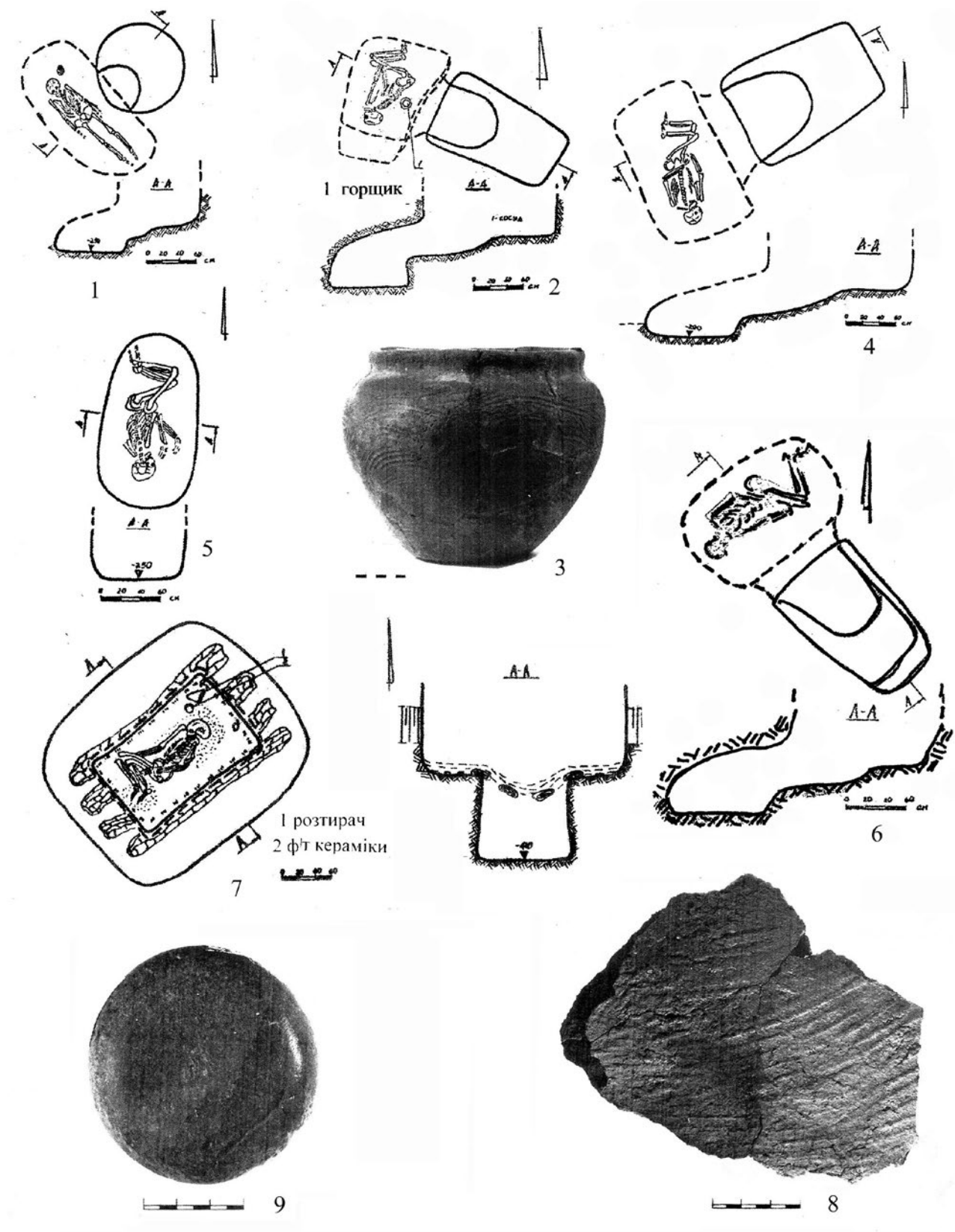


Рис. 5. Матеріали поховань кургану 2 біля с. Володимирівка. 1 – поховання 7; 2, 5 – поховання 8; 3 – поховання 9; 4 – поховання 10; 6 – поховання 11; 7-9 – поховання 12.

Fig. 5. Burial materials of mound 2 near the village of Volodymyrivka. 1 – burial 7; 2, 5 – burial 8; 3 – burial 9; 4 – burial 10; 6 – burial 11; 7-9 – burial 12.

з конічним тулубом на плоскому дні. Поверхня вінець заглажена. Від плічок до дна йдуть ряди наколів. Н — 12,7 см, Нб — 7 см, Дв — П см, Дб — 13 см, Дц — 6 см (рис. 6, №4).

Стратиграфія кургана

Первинний насип кургану мав круглу у плані форму. Діаметр його 27 м при висоті 2,5 м. Насип споруджувався в кілька прийомів і складався з різних конструктивних шарів, що не мали чітких меж. Ядро насипу складалося зі шматків дерну темно-сірого кольору. Краї насипу – більш щільний ґрунт, що зпливав з насипу. І насип – споруджено над основним пізньоямним похованням 4. ІІ насип кургану — пов'язаний з пізньоямним похованням 12, впускеним в західну полу первинного кургану. Він складався з щільного коричневого ґрунту з великим включенням білоочки. Після спорудження другого насипу курган був оточений кільцевим ровом, діаметром 32 м, шириною від 0,8 до 1,5 м. Глибина рову 0,4–0,8 м. Викид із рову було покладено на поверхню другого насипу кургану. ІІІ насип кургану — очевидно, пов'язаний з пізньоямними похованнями 3, 13, він перекрив рів. Діаметр кургану збільшився до сучасного. Насип складався з щільного темно-сірого ґрунту.

Курган 3 (рис. 6, №2)

Знаходився за 70 м на північ від кургану 2. Насип його, округлий у плані, розораний. Діаметр кургану 22 м, висота — 0,6 м. У насипу знайдено крем'яний відщеп (рис. 6, №3). У кургані відкрито 11 поховань, з яких: 1 — пізньоямне, 3 — інгульських, 7 — зрубних.

Поховання 1 (зрубне, рис. 6, №6) знаходилося в центральній частині кургану. Овальна у плані могильна яма, 1,3 x 0,7 м, була орієнтована за довжиною з південного заходу на північний схід. Дно її на глибині 0,7 м. Похований лежав скорчено на лівому боці головою на північний

схід. Руки, зігнуті в ліктях, лежали кистями до обличчя. Ноги зігнуті під гострим кутом до тулуба. Перед обличчям стояла ліпна посудина (І).

1. Невеликий слабопрофільований горщик. Під вінцями проходить наліпний валик, розчленований косими насічками. Н — П см, Нб — 6,5 см, Дв — 12 см, лб — 12 ^ 8 см, Дд — 7,5 см (рис. 6, №7).

Поховання 2 (зрубне, рис. 6, №5) виявлено в центрі кургану на глибині 0,4 м. Кістяк дорослої людини лежав скорчено на лівому боці головою на північний схід. Руки, зігнуті в ліктях, лежали кистями обличчя. Ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. Біля колін були фрагменти ліпної посудини (І).

Поховання 3 (зрубне, рис. 7, №1) відкрито поряд з похованням 1. Овальна в плані могильна яма, 0,8 x 0,4 м, була орієнтована по довжині з південного заходу на північний схід. Дно на глибині 1,0 м. Кістяк дитини лежав скорчено на лівому боці головою на північний схід. Руки зігнуті в ліктях і покладені кистями до обличчя, ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. Речей немає.

Поховання 4 (зрубне, рис. 7, №4) виявлено у центрі кургану. Овальна у плані могильна яма, 1,6 x 1,0 м, була орієнтована за довжиною з південного заходу на північний схід. Дно на глибині 0,9 м. Похований лежав скорчено на лівому боці головою на південний схід. Руки зігнуті в ліктях і покладені кистями до обличчя. Ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. За черепом стояла ліпна посудина (І).

1. Широкогорлий слабопрофільований горщик банкової форми. Плоске дно має невелику закраїнку. Н — 14 см, Нб — П см, Дв — 14 см, Дб — 14,3 см, Дц — 8 см (рис. 7, №5).

Поховання 5 (інгульське, рис. 7, №2) знаходилося в південно-західному секторі кургану.

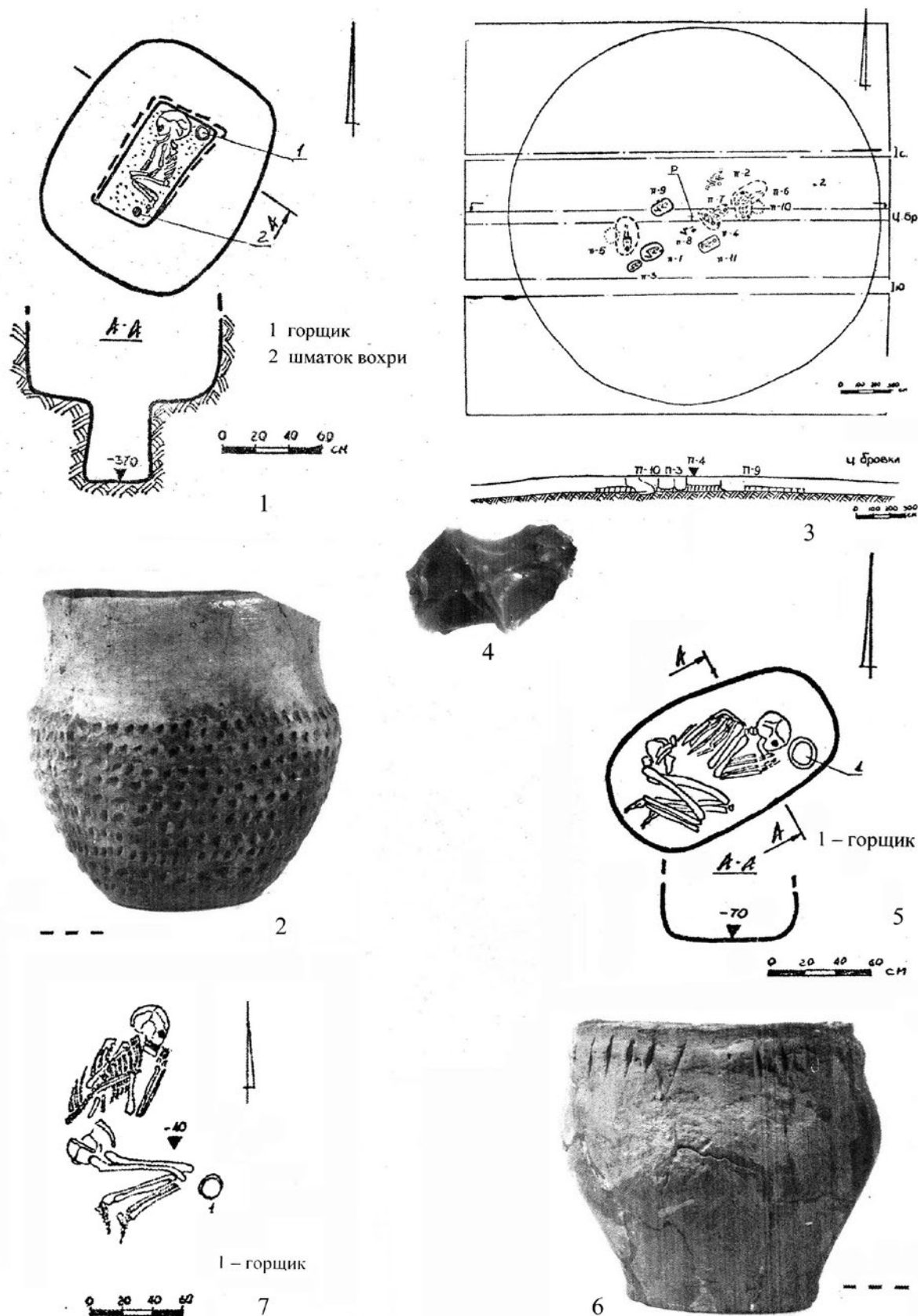


Рис. 6. Матеріали поховань кургану 2 та 3 біля с. Володимирівка. 1,4 – курган 2, поховання 13; 2 – курган 3; 3 – відщеп за насипу кургану 3. 5,7 – курган 3, поховання 1; 6 – курган 3 поховання 2.

Fig. 6. Burial materials of mounds 2 and 3 near the village of Volodymyrivka. 1,4 – mound 2, burial 13; 2 – mound 3; 3 – chip behind the mound of mound 3. 5,7 – mound 3, burial 1; 6 – mound 3 burial 2.

Овальна у плані камера розмірами 2,4 x 1,4 м була орієнтована за довжиною з півночі на південь. Дно було на глибині 1,1 м. Похований лежав витягнутим на спині головою на південь. Речей немає.

Поховання 6 (інгульське рис. 7, №3). Знаходилося у центральній частині кургану. Вхідна яма не простежена. Овальна у плані камера розмірами 2,4 x 1,4 м була орієнтована за довжиною з південного заходу на північний схід. Глибина дна 1,0 м. Похований лежав витягнутим на спині головою на південний захід. Біля ліктя лівої руки стояла ліпна чаша (1).

1. Чаша із загнутими всередину вінцями, округлим тулубом на плоскому дні. Під краєм вінець знаходився котушкоподібний виступ із наскрізним квадратним отвором. Чаша прикрашена геометричним орнаментом. Розміри чаші: Н — 115 см; Нб — 7,7 см; Дв — 14,5 см; Дб — 17 см; Дд — 7,8 см (рис. 7, №6).

Поховання 7 (зрубне рис. 7/7). Виявлено у центрі кургану. Овальна у плані могильна яма розмірами 1,6 x 1,0 м була орієнтована за довжиною з південного заходу на північний схід. Дно ями на глибині 0,8 м. Похований лежав скорчено на лівому боці головою на північний схід. Руки зігнуті в ліктях і кистями покладені до обличчя. Ноги зігнуті під гострим кутом до тулуба та притиснуті до грудей. За головою були фрагменти двох горщиків (1, №2).

1. Фрагменти вінець посудини банкової форми (рис. 7/9).
2. Фрагменти вінець та придонної частини посудини банкової форми (рис. 7/8).

Поховання 8 (зрубне). Відкрито у центральній частині кургану на глибині 0,6 м. Кістяк зруйнований землеріями. Судячи з залишків кісток ніг, похований лежав скорчено на лівому

боці головою на північний схід. Перед обличчям стояла ліпна посудина (1).

1. Придонна частина горщика банкової форми (рис. 7, №10).

Поховання 9 (зрубне, рис. 7, №13) виявлено в центрі кургану. Прямокутна у плані могильна яма, 2,1 x 1,2 м, була орієнтована за довжиною з південного заходу на північний схід. Вона була перекрита товстим шаром каміння. Дно ями знаходилося на глибині 0,93 м. Похований лежав скорчено на лівому боці головою на північний схід. Зігнуті в ліктях руки покладені кистями до обличчя. Ноги зігнуті під тупим кутом до тулуба. Речей немає.

Поховання 10 (інгульське, рис. 7, №12) виявлено в центрі кургану. Зберіглася половина камери овальної форми, 1,2 x 1,0 м, яка орієнтована по довжині з півночі на південь. Північну її частину знищено камерою поховання 6. Дно камери на глибині 1,2 м. Кістяк дитини лежав витягнутим на спині головою на південь. Біля голови були плями вохри, поруч стояла ліпна посудина (1).

1. Широкогорлий горщик з прямими вінцями, слабо вираженими плічками і конічним тулубом на плоскому дні. Прикрашений по шийці та плічках трьома рядами відбитків зведеного шнура. Н — 12 см, Нб — 7 см, Дв — 12 см, Дб — 15,7 см, Дб — 7 см (рис. 7, №11).

Поховання 11 (пізньоямне, основне, рис. 7/14) знаходилося в центральній частині кургану. Прямокутна у плані могильна яма, 1,4 x 0,8 м, була орієнтована за довжиною з південного заходу на північний схід. Дно на глибині 1,2 м. Кістяк похованого лежав на спині головою на північний схід. Руки витягнуті вздовж тулуба, зігнуті в колінах ноги впали праворуч. Череп та навколишній простір густо посипані вохрою. Речей немає.

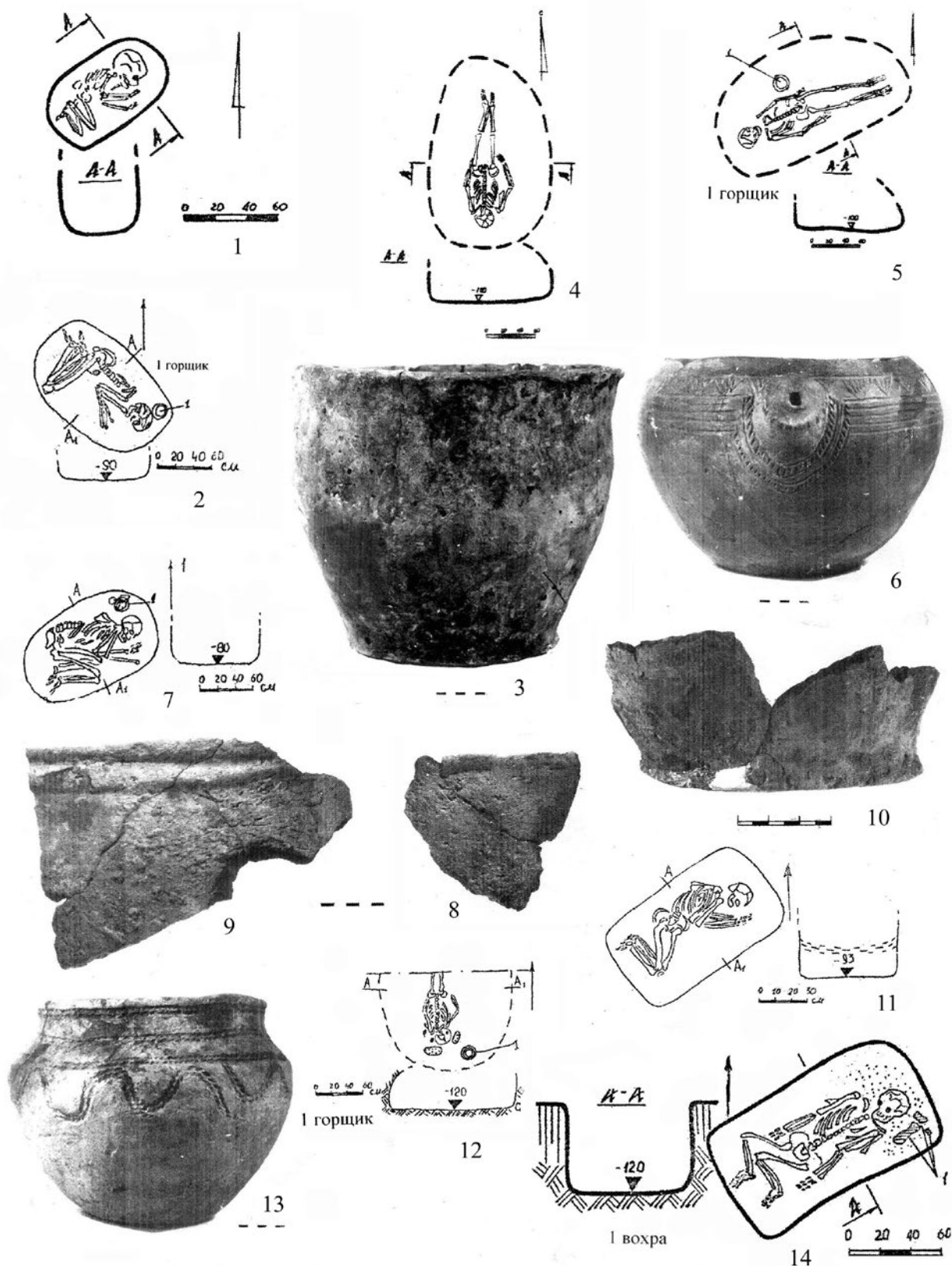


Рис. 7. Матеріали поховань кургану 3 біля с. Володимирівка. 1 – поховання 3; 2 – поховання 5; 3, 6 – поховання 6; 4, 5 – поховання 4; 7, 8, 9 – поховання 7; 10 – поховання 8; 11, 12 – поховання 10; 13 – поховання 9; 14 – поховання 11.

Fig. 7. Burial materials of mound 3 near the village of Volodymyrivka. 1 – burial 3; 2 – burial 5; 3, 6 – burial 6; 4, 5 – burial 4; 7, 8, 9 – burial 7; 10 – burial 8; 11, 12 – burial 10; 13 – burial 9; 14 – burial 11.

Як бачимо ямних поховань небагато. Тому робити якісь статистичні підрахунки немає можливості. В орієнтації ямних поховань спостерігаються дві системи орієнтації головою на північний схід та по колу. Перша система є більш ранньою, ніж друга. Крім одного всі поховання ямної культури містять небіжчиків, які лежать на правому боці. Це є також достатньо пізньою ознакою (Шапошникова 1987). Плоскодонна кераміка є також достатньо пізньою (Шапошникова, Фоменко, Довженко 1986). В соціальному плані поховання, які публікуються залишені рядовим населенням. Наявність невеликих дощипок дозволяє віднести поховання 4, 12 кургану 2 та поховання 11 кургану 3 до нижніх шарів знаті ямного суспільства. За такими похованнями вбачаються голови кланів чи родів, родин (Довженко, Ричков 1988; Пустовалов 2005).

Катакомбні поховання представлені двома групами поховань. Це інгульські могили (5) та східнокатакомбні (4) поховання (Пустовалов 2005). Віднесення кутоватих катакомб цілком до раннього етапу не є правильним. Частина з них з'являється в ранній період, частина містить кинджали з розкованим кінцем леза, що датується фінальнокатакомбним часом (Кореневський 1978). Не змінили хронологічну позицію цих кинджалів і більш пізні дослідження (Черняков, Никитин 1990). Все це дозволяє відносити поховання з чітко вираженими кутами до всього періоду існування катакомбної спільноти. Отже називати такі поховання ранніми неправомірно. Поширені вони переважно на сході України та в Подонні. Тому назва «східнокатакомбні» є більш прийнятним. Не типовим є положення небіжчика в похованні 8 кургану 2. В цьому похованні померлий лежить спиною до входу у камеру. Таке положення є типовим для східнокатакомбних поховань правобережжя в районі м. Запоріжжя (Пустовалов 1992). Там таких катакомб близько 50% (Пустовалов 1992).

Інгульські поховання представлені п'ятьма катакомбами. Лише в двох похованнях могильні

споруди зберіглося повністю. В решті в наявності залишилися камери. Шахти катакомб мають округлу форму, півовальну чи овальну камери при випростаному на спині положенні небіжчика. Крім одного поховання всі інгульські катакомби відносяться до рядового населення (Пустовалов 2005). Поховання 3 кургану 2 можна за розмірами поховальної камери віднести до нижньої третьої групи знаті. Це так звані голови родин чи кланів. Достатньо цікавим є чаша з поховання 6 кургану 3. Зазвичай отвори у соскоподібних виступах круглі. В даному випадку отвір має квадратний перетин.

Окремо заслуговують розгляду поховання 4 та 5 з кургану 1 біля с. Володимирівка, опубліковані в 2018 році (Данилко, Черних, 2018). У статті пишеться, що це два окремих поховання. Одне — 5 інгульське, 4 — бабинське чи багатопружкове (Данилко, Черних, 2018, с. 104–105) (рис. 8, №1). Тобто поховання 4 перерізало поховання 5. Наведено опис обох поховань. Поховання 4 (впускне, бабинське). Знаходилося на відстані 22,5 м на південний схід від умовного центру. Здійснено у ямі з підбоям, який виведений у північно-західний бік. Поховання влаштоване в верхній частині катакомбного поховання 5 — частково перекривало його вхідну яму та склепіння поховальної камери. Форма вхідної ями не встановлена. Її долівка імовірно, співпадала з рівнем напівовальної сходинки поховання 5 на глибині 6,15 м від 0. На цьому ж рівні знаходилося й дно підбою, який був влаштований над склепінням поховальної камери поховання 5, імовірно засипаної на час створення поховання 4. Загальна довжина поховальної споруди поховання 4 за віссю південний схід — північний захід 1,7 м, максимальна ширина вхідної ями (за контуром сходинки) — 0,9 м, ширина поховальної камери 1,08 м. На долівці вхідної ями біля південно-східної стінки сходинки знаходився неповний людський череп та плями вохри. У підбої знаходилося парне поховання дорослих індивідів. Кістяки лежали у сильно зібганому положенні один навпроти другого, торкаючись

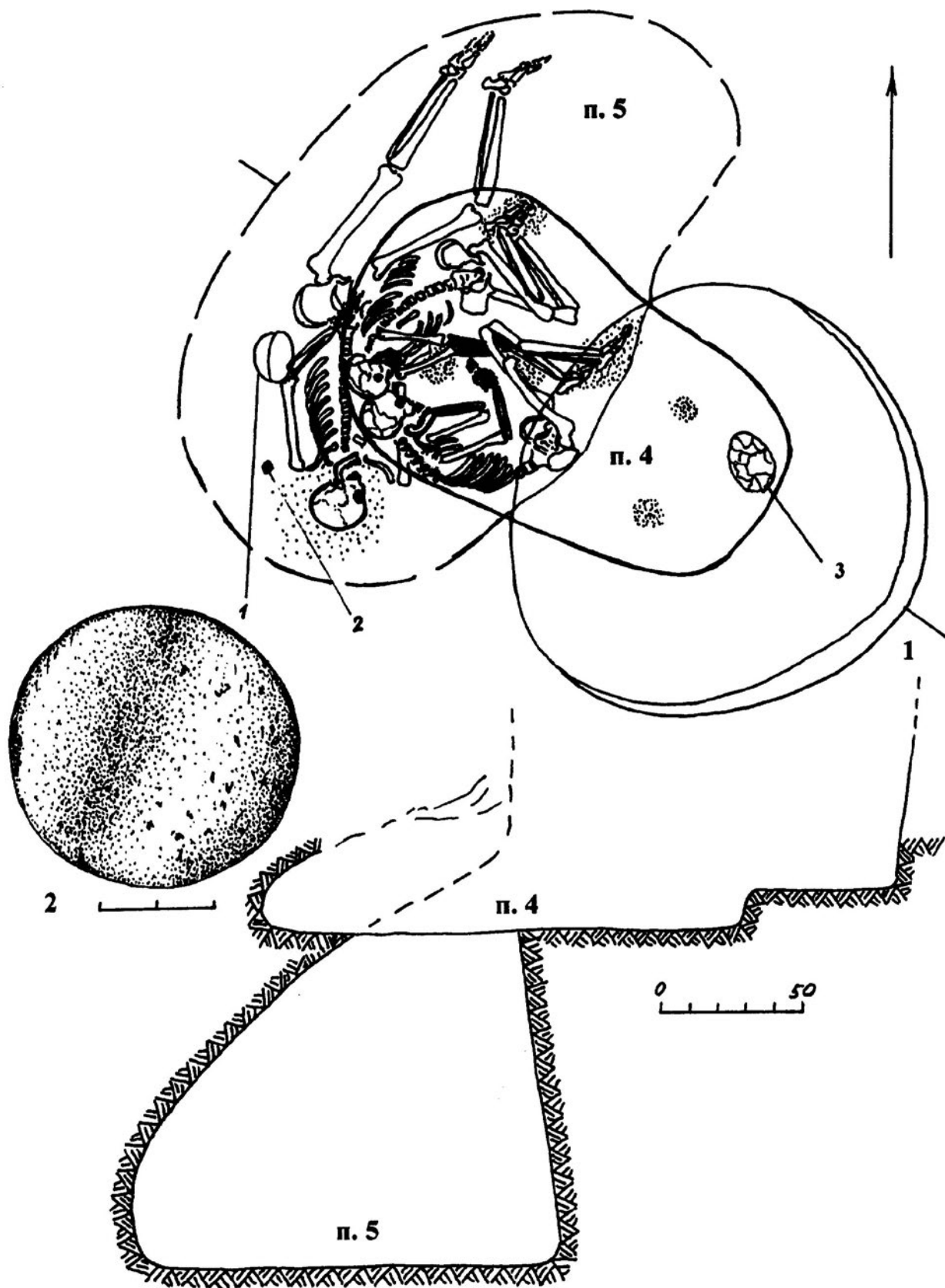


Рис. 8. Курган 1: 1 – поховання 4 та 5 (1 – чаша з людського черепа, 2 – кам'яне знаряддя; 3 – людський череп); 2 – кам'яне знаряддя з поховання 5.

Fig. 8. Kurgan 1: 1 – graves 4 and 5 (1 – drinking vessel made from a human skull; 2 – stone tool; 3 – human skull); 2 – stone tool from grave 5.

один одного черепами. Один кістяк лежав на лівому боці, другий — на правому обидва головами на захід. Руки кістяка, який лежав на правому боці, попід західною стінкою, були витягнуті, перепліччя та кисті рук знаходилися попід колінами другого похованого. Ноги були зігнуті у тазостегнових суглобах під тупим кутом, та під гострим кутом у колінах. П'ятки були притиснуті до тазу. У кістяка, який лежав на лівому боці біля південної стінки підбою, ліва рука була зігнута та кистю лежала перед обличчям, права рука зігнута під прямим кутом, а кисть знаходилася біля колін. Ноги зігнуті під прямим кутом у тазостегнових суглобах та під гострим кутом у колінах. На долівці підбою попід кістяками простежені плями вохри.

Похоювання 5 (впускне, катакомбне) знаходилося під похованням 4. Здійснено у катакомбі з круглою вхідною ямою та овальною поховальною камерою, яка виведена до центру кургану. Вхідна яма виявлена на тлі материкового ґрунту за темним кольором плями заповнення. Діаметр вхідної ями 1,6 x 1,4 м, дно на глибині 6,0 м від 0. У напрямку до входу до камери поглиблювалося на 0,15 м і було оформлено у вигляді напівовальної сходинок. Вхідний отвір та верхня частина камери знищені при спорудженні поховання 4. Долівка камери нижче дна вхідної ями на 1,3 м, висота склепіння була вище 1,3 м. Розміри камери по дну 2,4 x 1,2 м, орієнтована по лінії північний схід — південний захід. Дно на глибині 7,45 м від 0. Кістяк дорослої людини лежав на спині з невеликим розворотом праворуч головою на південний захід (насправді на півдннь-південь-захід). Череп лежав на правому боці, права рука випростана, ліва — зігнута в лікті тистю лежала на тазі. Ліва нога витягнута, права ледь зігнута. Біля лівої руки знаходилися чаша, зроблена з черепної коробки людського черепа та біля плеча — округлий камінь.

1. Чаша, виготовлена з верхньої частини людського черепа. Діаметр чаші по верхньому

зрізу — 25 см, край обрізаний та зашліфований.

2. Кам'яне знаряддя округлої форми (діаметр 5,1 см), дещо сплюснене з двох боків. На зашліфованій поверхні сліди окремих вибоїн (рис. 8, №2).
3. На нашу думку це не два поховання, а одне, де двоє кістяків затуляли вхід до камери поховання 5.

Як витікає з плану та розрізу цих поховань при дослідженні вхідної ями дослідником кургану Г. Л. Євдокімовим не було помічено слідів перекопу. Заповнення було однорідним. Хоча розміри вхідної ями поховання 4 значно менше, ніж поховання 5. При перерізанні заповнення обох ям було б різне (вони відрізнялися б кольором, щільністю, іншими показниками). В даному випадку цього не простежено. На розрізі обох поховань показан підбій в похованні 4. На плані цього підбою немає. При описі поховання 5 відзначалося, що вхід та верхня частина камери поховання 5 знищені похованням 4. Проте на розрізі склепіння поховання 5 не знищене, а ціле. Не співпадає і діаметр вхідної ями з її розрізом. Довжина шахти на плані відповідає довжині шахти лише до сходинок у розрізі (рис. 8/1). Більше того, сходинок вирізана у долівці шахти поховання 5, подається як частина вхідної ями поховання 4. Тоді як подібні сходинок є типовими для катакомбних поховань як східного обряду, так й інгульського (к. 2, п. 6 курганна група Близнюки; к. 25, п. 10 біля с. Златополь; п. 6 курган на території заводу високовольтної апаратури, Запоріжжя; к. 1, п. 6 с. Виноградне; к. 6, п. 9 с. Новочорномор'є; к. 1, п. 8; Маївка; к. 18, п. 4 Марівка; к. 105, п. 9,10). Ці численні аналогії доводять, що у похованні біля с. Володимирівка не залишок вхідної ями, а сходинок з поховання 5. Таким чином обидва небіжчика в похованні 4 лежать частково на склепінні камери поховання 5, частково на сходинок його ж шахти. Своїми тілами вони начебто закривають вхід

у камеру поховання 5. Їхня поза пов'язана з обмеженістю простору входу до камери поховання 5. А втім вони, можливо, і відносилися до багатопружкового населення і потрапили до камери як залежні силомиць забиті люди. Подібні заклади камер, зроблених з тіл людей, подекуди зустрічаються у Північному Причорномор'ї в катакомбних похованнях (Пустовалов, 2006). Так у п.13. кургану 2 біля с. Катеринівка (Криворіжжя) сидячий небіжчик затуляв собою вхід до камери. Фактично сидів небіжчик й у похованні 19, кургану 1 біля с. Зміївка. У похованні 8, кургану 6 біля с. Целінне у вхідній ямі знаходилася верхня частина кістяка людини, яка імовірно правила за заклад камери. Також роль закладів до камер виконували й кам'яні стели. Гадаємо, що людина, похована у могилі 5, мала дуже високий соціальний статус. На це вказує чаша з черепної коробки людини. Це унікальний випадок. Керамічні чаші з домішками потовчених кісток черепа зустрічаються часто. Проте чаша з черепа нам відлма в єдиному екземплярі. За розмірами шахти та камери це поховання наближається до найбільших серед інгульської культури (Пустовалов, 2005). За комплексом ознак його можна віднести до другого рангу знаті. На його жрецький статус вказує чаша, а на військовий — пращний камінь. Забиті та покладені в якості закладу люди також підтверджують високий статус та страх перед головним небіжчиком. Чаші є ознаками жрецького стану в інгульських похованнях (Пустовалов, 2002, 53–65). Це унікальне поховання вносить багато нового в розуміння жрецького стану інгульського населення.

Зрубні поховання також нечисленні (8). Це невеличкі овальні ями з дорослими небіжчиками. Лише одна могила містила дитину. Одна могила виділяється своїми розмірами та закладенням заповнення камери поховання камінням. За думкою В. В. Отроценка таке поховання могло належати жерцю (Отроченко 1993). Типовим є також кімерійське поховання (Таблиця 1).

Таким чином матеріали розкопок, які друкуються, доповнюють наші уявлення про особливості поховань степових культур у Присивашші.

Табл. 1. Головні дані поховань.

Table 1. Main data of burials.

Ямні поховання									
№ п/п	Вхідна яма, розміри в м			Поховальна камера, розміри в м			Вік, стать небіжчиків	Інвентар	Номер кургану та поховання
	довж	шир	гл	довж	шир	гл			
1.	1,5	1,0	2,6	1,1	0,65	3,6	дитина	горщик	2/3
2.				1,6	1,0	0,9	дорослий		2/4
3.	3,0	2,4	3,1	1,8	1,0	4,1	дорослий	ф-т горщика розтирач	2/12
4.	1,45	1,2	3,2	0,75	0,4	3,7	дитина	горщик	2/13
5.				1,4	0,8	1,2	дорослий		3/11
Східнокатакомбні поховання									
6.	1,5	1,2	3,5	2,0	1,4	4,1	дорослий		2/6
7.	1,6	1,0	3,2	1,5	1,0	3,8	підліток	горщик	2/8
8.	1,7	1,0	2,3	1,9	1,1	2,9	дорослий		2/9
9.	1,5	1,0	2,3	1,6	1,0	2,8	дорослий		2/11
Інгульські поховання									
10.	1,6	1,6	3,25	2,4	1,5	4,05	дорослий	розтирач, альчик	2/5
11.	1,1	1,1	2,6	1,9	1,0	2,9	дорослий		2/7
12.				2,4	1,4	1,1	дорослий		3/5
13.				2,4	1,4	1,0		чаша	3/6
14.				?	1,0	1,2	дитина	горщик	3/10
Зрубні поховання									
15.				1,7	1,0	2,5	дорослий		2/10
16.				1,3	0,7	0,7	дорослий	горщик	3/1
17.						0,4	дорослий	горщик	3/2
18.				0,8	0,4	1,0	дитина		3/3
19.				1,6	1,0	0,9	дорослий	горщик	3/4
20.				1,6	1,0	0,8	дорослий	2 горщика	3/7
21.						0,6	дорослий	горщик	3/8
22.				2,1	1,2	0,93	дорослий	каміння в ямі	3/9
Кімерійське поховання									
24.						0,88	дорослий	горщик	2/2
Невизначене поховання; ранній залізний вік?									
						1,1	дорослий	горщик	2/1

Література

- Бессонова С. С., Черных Л. А., Куприй С. А. 1984. Курганы у с. Филатовка.
- Курганы Степного Крыма. — Киев: Наукова думка с. 41–68.
- Болтрик Ю. В. 1987 г. Раскопки курганов на Мелитопольщине. Археологические открытия в 1985 г. — Москва: Наука 306–307.
- Вязьмитина В. О., Іллінська В. А., Покровська О. Ф., Тереножкін О. І., Ковпаненко Г. Т. 1960. Курганы біля с. Новопилипівки та радгоспу «Аккермень». Археологічні пам'ятки VIII, Академія наук Української РСР. 22–135.
- Довженко, Н. Д., Ричков, Н. А. 1988. К проблеме социальной стратификации племен ямной культурно-исторической общности. Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. Киев, Наукова Думка 27–40.
- Евдокимов, Г. Л., Данилко, Н. М. 1989. Отчет о работе Краснознаменной экспедиции за 1989 год. Науковий архів Інституту археології НАН України, інв. № 1989/24.
- Ковпаненко Г. Т. 1967. Курганы в Чаплинском районе Херсонской области// Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР. – Лесков А. М., Мерперт Н. Я. (ред.) Киев: Наукова думка 33–43.
- Ковпаненко, Г. Т., Качалова, Н. К. Шарафутдинова, И. Н. 1967. Курганы. с. Новочерноморье Херсонской области. Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР. Лесков А. М., Мерперт Н. Я. (ред.). Киев: Наукова думка 60–81.
- Корпусова В. Н., Ляшко С. Н. 1990. Катакомбное погребение с пшеницей в Крыму. Советская археология №3 166–175.
- Кореневский С. Н. 1978. О металлических ножах ямной, полтавкинской и катакомбной культур. Советская археология №2 33–48.
- Крылова Л. П., Кубышев А. И., Яковенко Э. В. 1967. Курганы у с. Красное// Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР. Лесков А. М., Мерперт Н. Я. (ред.). Киев: Наукова думка 53–59.
- Кубышев, А. И. 1980. Работы Херсонской экспедиции. Археологические открытия в 1979 г. Москва: Наука 292–294.
- Кубышев, А. И. 1981. Раскопки курганов в Присивашье. Археологические открытия в 1980 г М.: Наука, 270.
- Михайлов, Б. Д. 1982. Курганы эпохи бронзы вблизи Каменной Могилы. Советская археология, 4, 150–156.
- Нечитайло, А. Л., Бунятян, Е. П. Курганный комплекс у с. Чкалово. 1984. Курганы Степного Крыма. Корпусова В. И. (ред.). Киев: Наукова думка 6–40.
- Отрошенко В. В. 1993. «Жреческие» комплексы в системе погребений срубной общности. Археологічні та історичні дослідження Херсонщини. Херсон с. 17–31.
- Пустовалов С. Ж. 1992. Этническая структура катакомбного населения Северного Причерноморья. Киев, Наукова думка.
- Пустовалов С. Ж. Кубышев А. И. Моделирование черепи ингульской культуры с понизья р. Молочной. Научные Записки На УкрМА. — Т. 20–21. Теория та історія культури. — К., 2002. — С. 53–65.
- Пустовалов, С. Ж. 2005. Социальный лад катакомбного общества Северного Причерноморья. Київ, Шлях.
- Пустовалов С. Ж. Обряды перехода и катакомбный похоронный ритуал Научные Записки На УкрМА. Теория та історія культури. — К., 2006. — Т. 49. — С. 62–67.
- Черненко, Е. В., Яковенко, Э. В., Корпусова, В. Н. 1967. Раскопки в окрестностях г. Скадовска. Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР. Киев: Наукова думка 20–32.
- Черных Л. А., Данилко Н. М. Курганы эпохи бронзы у с. Владимировка на Херсонщине. Донецкий археологический сборник. 2018. Вип. 21. С. 95–154.
- Черняков И. Т. Никитин В. И. 1984. Бандуркинский клад бронзового века. Советская археология №2. 134–145.
- Шапошникова, О. Г., Ребедайло, Г. П. 1977. Курганный комплекс у с. Новорозановка. Древности Поингуля. К. 66–78.
- Шапошникова, О. Г., Бочкарев, В. С. Шарафутдинова, И. Н. 1977. О памятниках эпохи меди-бронзы в бассейне р. Ингула. Древности Поингуля. К. 7–36.
- Шапошникова, О. Г. 1987. Эпоха раннего металла в степной полосе Украины. Древнейшие скотоводы степей юга Украины. Киев: Наукова Думка 3–16.
- Шапошникова, О. Г. 1980. Курганы у с. Софиевка. Археологические памятники Поингуля. Киев: Наукова думка 13–145.
- Шапошникова, О. Г., Шарафутдинова, И. Н., Фоменко, В. Н., Довженко, Н. Д. 1980. Некоторые итоги изучения погребальных памятников эпохи меди-бронзы на р. Ингул. Археологические памятники Поингуля. Киев: Наукова думка 5–17.
- Шапошникова, О. Г., Фоменко В. Н., Довженко, Н. Д. 1986. Ямная культурно-историческая область (Южно-бугский вариант). Киев: Наукова думка.
- Щепинский, А. А., Черепанова, Е. Н. 1969. Северное Приисивашье в V–I тыс. до нашей эры. Ин-т археологии. Министерство культуры УССР. Крымский краеведческий музей. Симферополь: Крым.

References

Bessonova S. S., Chernykh L. A., Kupryi S. A. 1984. Kurhany u s. Fylatovka. Kurhany Stepnoho Krymu. — Kyev: Naukova dumka s. 41–68.

- Boltryk Yu. V. 1987 h. Raskopky kurhanov na Melytopolshchynе. Arkheolohycheskye otkrytyia v 1985 h. — Moskva: Nauka 306–307.
- Viazmitina V. O., Illinska V. A., Pokrovska O. F., Terenozhkin O. I., Kovpanenko H. T. 1960. Kurhany bilia s. Novopylypivky ta radhospu “Akkermen”. Arkheolohichni pamiatky VIII, Akademiia nauk Ukrainskoi RSR. 22–135.
- Dovzhenko, N. D., Rychkov, N. A. 1988. K probleme sotsyalnoi stratyfikatsyy plemen yamnoi kulturno-istorycheskoi obshchnosti. Novye pamiatnyky yamnoi kultury stepnoi zony Ukrainy. Kyev, Naukova Dumka 27–40.
- Evdokymov, H. L., Danylo, N. M. 1989. Otchet o rabote Krasnoznamenckoi ekspedytsyy za 1989 hod. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy, inv. № 1989/24.
- Kovpanenko H. T. 1967. Kurhany v Chaplynskom raione Khersonskoi oblasti// Pamiatnyky epokhy bronzy yuha Evropeiskoi chasty SSSR. — Leskov A. M., Merpert N. Ya. (red.) Kyev: Naukova dumka 33–43.
- Kovpanenko, H. T., Kachalova, N. K., Sharafutdynova, Y. N. 1967. Kurhany u s. Novochernomore Khersonskoi oblasti. Pamiatnyky epokhy bronzy yuha Evropeiskoi chasty SSSR. Leskov A. M., Merpert N. Ya. (red.). Kyev: Naukova dumka 60–81.
- Korpusova V. N., Liashko S. N. 1990. Katakombnoe pohrebenye s pshenytssei v Krymu. Sovetskaia arkheolohyia №3 166–175.
- Korenevskiy S. N. 1978. O metallicheskykh nozhakh yamnoi, poltavkynskoi y katakombnoi kultur. Sovetskaia arkheolohyia №2 33–48.
- Krylova L. P., Kubyshev A. Y., Yaekovenko Ya. V. 1967. Kurhany u s. Krasnoe// Pamiatnyky epokhy bronzy yuha Evropeiskoi chasty SSSR. Leskov A. M., Merpert N. Ya. (red.). Kyev: Naukova dumka 53–59.
- Kubyshev, A. Y. 1980. Raboty Khersonskoi ekspedytsyy. Arkheolohycheskye otkrytyia v 1979 h. Moskva: Nauka 292–294.
- Kubyshev, A. Y. 1981. Raskopky kurhanov v Prysyvashe. Arkheolohycheskye otkrytyia v 1980 h M.: Nauka, 270.
- Mykhailov, B. D. 1982. Kurhan epokhy bronzy vblzyz Kamennoi Mohyly. Sovetskaia arkheolohyia, 4, 150–156.
- Nechytailo, A. L., Buniatian, E. P. Kurhannaia hruppa u s. Chkalovo. 1984. Kurhany Stepnoho Kryma. Korpusova V. Y. (red.). Kyev: Naukova dumka 6–40.
- Otroshchenko V. V. 1993. “Zhrechesskye” komplekсы v sisteme pohrebeniy srubnoi obshchnosti. Arkheolohichni ta istorychni doslidzhennia Khersonshchyny. Kherson s. 17–31.
- Pustovalov S. Zh. 1992. Etnycheskaia struktura katakombnoho naseleniia Severnoho Prychornomoria. Kyev, Naukova dumka.
- Pustovalov, S. Zh. 2005. Sotsialnyi lad katakombnoho suspilstva Pivnichnoho Prychornomoria. Kyiv, Shliakh.
- Chernenko, E. V., Yakovenko, E. V., Korpusova, V. N. 1967. Raskopky v okrestnostiakh h. Skadovska. Pamiatnyky epokhy bronzy yuha Evropeiskoi chasty SSSR. Kyev: Naukova dumka 20–32.
- Cherniakov Y. T., Nyktytn V. Y. 1984. Bandurkynskiy klad bronzovoho veka Sovetskaia arkheolohyia №2. 134–145.
- Shaposhnykova, O. H., Rebedailo, H. P. 1977. Kurhannaia hruppa u s. Novorozanovka. Drevnosty Poynhulia. K. 66–78.
- Shaposhnykova, O. H., Bochkarev, V. S., Sharafutdynova, Y. N. 1977. O pamiatnykakh epokhy medy-bronzy v basseine r. Ynhula. Drevnosty Poynhulia. K. 7–36.
- Shaposhnykova, O. H. 1987. Epokha ranneho metalla v stepnoi polose Ukrainy Drevneishye skotovody stepei yuha Ukrainy. Kyev: Naukova Dumka 3–16.
- Shaposhnykova, O. H. 1980. Kurhan u s. Sofyevka. Arkheolohycheskye pamiatnyky Poynhulia. Kyev: Naukova dumka 13–145.
- Shaposhnykova, O. H., Sharafutdynova, Y. N., Fomenko, V. N., Dovzhenko, N. D. 1980. Nekotorye itohy izucheniia pohrebalnykh pamiatnykov epokhy medy-bronzy na r. Ynhul. Arkheolohycheskye pamiatnyky Poynhulia. Kyev: Naukova dumka 5–17.
- Shaposhnykova, O. H., Fomenko V. N., Dovzhenko, N. D. 1986. Yamnaia kulturno-istorycheskaia oblast (Yuzhno-buhyskyi varyant). Kyev: Naukova dumka.
- Shchepinskyy, A. A., Cherepanova, E. N. 1969. Severnoe Prisyvashe v V–I tys. do nashei ery. Yn-t arkheolohii. Ministerstvo kultury USSR. Krymskyi kraevedcheskyi muzei. Symferopol: Krym.

Burial mounds 2–3 near the village of Volodymyrivka, Skadovsk district, Kherson region

Sergii Pustovalov

Doctor of historical sciences, professor, head of the program of museum management of Kyiv National University of Culture and Arts. ORCID: 0000-0003-3026-6224, e-mail: pustovalovsergej@yahoo.com.

Nataliya Danylko

Researcher of the Eneolithic-Bronze Department of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. ORCID: 0000-0002-4667-118X, e-mail: natasha_danilko84@ukr.net.

The article is devoted to the republication of the materials from the Red Banner Expedition in the Prysyvashshia region. The previous publication was made in 2018 (Danylko, Chernykh, 2018). The republication is prompted by the fact that the general concept of the Bronze Age periodization in Ukraine used by L. A. Chernykh is outdated and does not take into account modern radiocarbon dates. Moreover, she attempts to question radiocarbon dating, while Europe has long been using the results of this method. In addition, the most important burial in the mentioned publication is presented without proper critical analysis, which leads to a distortion of the actual burial context. In the article by Danylko and Chernykh, the excavation material belongs to N. M. Danylko, whereas the interpretation is by L. A. Chernykh. The mentioned article provides a detailed examination of ceramics and other source studies, but not a single word is said about the social status of the buried individuals. The above requires revisiting these monuments. The article examines 25 burials from the ritual practices and material culture of the Bronze Age in the Prysyvashshia region.

Keywords: kurgans, burials, Bronze Age, Yamnaya culture, Catacomb culture, Srubnaya culture, Cimmerian culture, excavations, social stratification.